

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Apologia pro libro suo. Een antwoord aan Borgman en De Kesel
Cliteur, P.B.

Citation

Cliteur, P. B. (2011). Apologia pro libro suo. Een antwoord aan Borgman en De Kesel. *Algemeen Nederlands Tijdschrift Voor Wijsbegeerte*, 103(2), 161-169. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/44992>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/44992>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Apologia pro libro suo: een antwoord aan Borgman en De Kesel

Cliteur P.B. (2011), Apologia pro libro suo. Een antwoord aan Borgman en De Kesel, Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte 103(2): 161-169.

Door Paul Cliteur

Graag wil ik beginnen met een woord van dank aan de redactie van het Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte. Ik stel het bijzonder op prijs dat men mij in de gelegenheid stelt de lijn van mijn boek *Het monotheïstisch dilemma* (en in zekere zin ook *The Secular Outlook*) in kort bestek nog eens uiteen te zetten. Ook wil ik natuurlijk mijn collega's De Kesel en Borgman danken voor de moeite die zij hebben genomen kennis te nemen van mijn werk en voor de kritische kanttekeningen die zij daarbij hebben geplaatst. Dat is zeer gewaardeerd want kritiek brengt de discussie verder. Ik zal nu enkele elementen uit de kritiek van De Kesel en Borgman proberen te beantwoorden. Daarbij is het beantwoorden van Borgman voor mij iets gemakkelijker dan het beantwoorden De Kesel omdat Borgman enkele punten van directe kritiek op mijn *Het monotheïstisch dilemma* formuleert, terwijl De Kesel meer een eigen theorie ontvouwt die weliswaar raakt aan punten die ik opwerp maar die toch niet een één-op-één commentaar is op de stellingen uit mijn boek. Niettemin, ik zal mijn best doen.

Wat ik verdedig (en ook: wat niet)

Laat ik eerst proberen een paar misverstanden uit de wereld te helpen ten aanzien van de centrale stelling van mijn boek. Borgman heeft gelijk dat – zoals in de titel van zijn bijdrage naar voren komt – mijn boek een pleidooi is voor secularisme. Het is bedoeld als een eigentijds *Genie du secularisme*. Dat secularisme behandel ik in *Het monotheïstisch dilemma* summier en in *The Secular Outlook* uitvoeriger. Maar het is niet juist te stellen dat het mij gaat om het “probleem van religie en geweld” in zijn algemeenheid, zoals Borgman doet. Ik spreek immers alleen over de drie monotheïstische godsdiensten. Ik zou ook niet durven beweren, zoals

Borgman denkt dat het geval is, “dat religie neerkomt op blinde onderwerping aan een heilige tekst”. De reden ligt voor de hand: niet alle religies zijn boekreligies. Ook worden niet alle religies gekenmerkt door wat ik noem “de goddelijke bevelstheorie van de moraal”. Denk aan de volgende voorbeelden. Spinoza (1632-1677) is “religieus” in de zin dat hij een alomvattend verband aanduidt met de naam “God”. Maar hij gaat uit van de autonomie van de moraal en hij erkent geen gezaghebbend geschrift dat voor de ethiek leidend zou moeten zijn. Datzelfde geldt voor Paine. Thomas Paine (1737-1809) gelooft zelfs in het bestaan van één God, maar tevens stelt hij in *The Age of Reason* (drie delen, 1794, 1795, 1807) dat deze God zich niet middels openbaringen tot de mensheid richt en daarmee aangeeft wat wij moreel moeten doen. Het aardige van het voorbeeld van Paine is dus weer dat men zelfs monotheïst kan zijn (zij het van een excentriek soort; het staat bekend als “deïsme”) maar tevens centrale onderdelen van de drie monotheïstische godsdiensten niet hoeft over te nemen.

Samenvattend: mijn boeken richten zich niet tegen de pantheïstische god van Spinoza, ook niet tegen de deïstische God van Paine, ook niet tegen religie (of religies) in het algemeen, maar alleen tegen de drie monotheïstische godsdiensten. En daarbij teken ik dan nog aan dat ik mij niet richt tegen *alles* wat binnen die drie monotheïstische godsdiensten wordt geleerd. Het is bijvoorbeeld heel goed mogelijk iets moois uit die drie monotheïstische godsdiensten naar voren te halen en mij dat voor te houden. Dat doet De Kesel wanneer hij over mij schrijft: “hij lijkt niet door te hebben dat zijn eigen waarheidsclaim in een traditie staat waartoe, naast de *filosofia*’ (of, moderner vertaald, het wetenschappelijke denken), ook het monotheïsme behoort.” Als ik De Kesel goed begrijp bedoelt hij: (a) het monotheïsme heeft een waarheidsclaim, (b) de filosofie heeft een waarheidsclaim, (c) Cliteur behoort tot de traditie van de filosofie en hij zit dus in dezelfde traditie als het monotheïsme. Dat zal best. Op zo’n hoog niveau van abstractie zijn talloze parallellen te construeren tussen wat ik voor waar en juist houd en wat monotheïsten voor juist en waar houden. Op een lager niveau van abstractie zijn trouwens ook nog vele parallellen te construeren. Het monotheïsme gelooft in universele normen. Maar verlichtingsdenkers en kantianen ook. Dan kan men zeggen: monotheïsten en verlichtingsdenkers behoren wezenlijk tot dezelfde traditie. Je kan het ook wat polemischer inkleuren en zeggen:

monotheïsten en kantianen geloven in universele waarheden en normen. Iedereen die daarin gelooft is een “fundamentalist”. Derhalve zijn kantianen ook fundamentalisten (zij het fundamentalisten van de rede of – zo heet dat dan - “verlichtingsfundamentalisten”).

De Kesel zegt dat allemaal niet (gelukkig), maar de vergelijkingen op het hoge niveau van abstractie waarop hij zich beweegt zijn doorgaans wel een opstapje voor rendeneringen zoals ik die hier heb gepresenteerd. Althans in postmoderne kringen is dat heel gewoon. Het kan zijn dat ik hem niet goed begrijp en ik wil mij daarvoor bij voorbaat verontschuldigen, maar het lijkt erop dat De Kesel alle universalistische waarheidsclaims afwijst. Dat lijkt hij bijvoorbeeld te doen wanneer hij Hume bespreekt en het dan heeft over diens “onversneden universele waarheidsclaim”. Ik ben een volgeling van John Searle (Searle, John R., “Rationality and Realism, What is at stake?”, in: *Daedalus*, Journal of the American Academy of Arts and Sciences, Fall 1993, Vol. 122, nr. 4, pp. 55-83). Ik acht objectiviteit, rationaliteit en universele waarheidsclaims niet alleen mogelijk en noodzakelijk (zij het moeilijk), maar het opgeven daarvan als rampzalig. Ik kan mij niet voorstellen hoe we dat nog een universiteit kunnen hebben, hoe een gesprek als we nu voeren mogelijk zou zijn (Searle, John R., “The Mission of the University: Intellectual Discovery or Social Transformation?”, in: *Academic Questions*, Vol. 7, No. 1, Winter 1993/1994, pp. 80-85). De Kesel zegt: “Ook in naam van die waarheid kan wel degelijk geweld worden gepleegd”. Bedoelt hij daarmee dat we maar elke pretentie van waarheid moeten opgeven? Zijn verwijzing naar de *Dialektiek der Aufklärung* van Adorno en Horkheimer doet het ergste vermoeden evenals het citaat van Agamben die in het westerse denken “de nefaste logica van de insluitende uitsluiting detecteert”.

Als ik De Kesel goed begrijp dan zegt hij: “Cliteur heeft gelijk, in die monotheïstische stelsels schuilt geweld, maar Cliteur moet nog een stapje verder gaan: in *alle* manieren van denken met universele pretenties en waarheidsclaims schuilt geweld”.

Ik heb hier een boek van Stuart Sim, *Fundamentalist World: the New Dark Age of Dogma* (2004), een “Professor of Critical Theory in the English Department at the University of Sunderland”. Aardige man. In *Opinio* heb ik nog een briefwisseling met hem gehad. Hij is, zoals men kan vermoeden, kritisch over het fundamentalisme. Maar hij ziet *overal*

fundamentalisme: in het kapitalisme, in het consumentisme, in ik weet niet wat. Ik vraag mij af waartoe dat moet leiden.

Mijn bezwaren tegen de monotheïstische tradities zijn dan ook niet dat zij een waarheidspretentie hebben, want die heb ik ook en volgens mij kunnen Derrida, Lacan, Adorno of andere iconen van het postmodernisme en de kritische theorie daar evenmin onderuit. Ik verzet mij alleen tegen de goddelijke beveltheorie van de moraal en probeer te laten zien dat die goddelijke beveltheorie tot op de dag van vandaag doorwerkt in het religieus geweld waarmee we geconfronteerd worden. Men kan ook zeggen: ik heb een partiële kritiek op de drie monotheïstische godsdiensten. Ik formuleer het ook wel zo: in die drie monotheïstische godsdiensten zijn *aanknopingspunten* te vinden voor geweld dat ons op het ogenblik parten speelt omdat radicalen nu juist bij *die* onderdelen die tot geweld aanleiding geven aansluiting zoeken. Wat ik probeer in mijn twee boeken, is die aanknopingspunten bloot te leggen en aan te geven welke reactie men daarop zou kunnen geven.

Inspiratiebronnen (en ook niet meer dan dat)

Bij het ontwikkelen van mijn these heb ik inspiratie gezocht bij vele andere auteurs maar geen van die auteurs volgt ik tot in de details. Dat zou ook mijn antwoord zijn aan De Kesel wanneer hij erop wijst dat de Duitse egyptoloog Jan Assmann (geb. 1938), schrijver van onder andere *Die Mosaische Unterscheidung: Oder der Preis des Monotheismus* (2003) en *Monotheismus und die Sprache der Gewalt* (2006), door wie ik mij heb laten inspireren, zich ervoor hoedt het polytheïsme als minder gewelddadig dan het monotheïsme te kwalificeren. “Veel van Cliteurs bronnen onderkennen dat het polytheïsme allesbehalve van geweld gespeend was”, schrijft De Kesel.

Dat mag zo zijn, maar in tegenstelling tot die bronnen heb ik wel de indruk dat het monotheïsme meer aanknopingspunten biedt voor geweld dan het polytheïsme. De God van het oude Israël, zoals die tot ons komt in de Oudtestamentische verhalen, is een veel gewelddadiger god dan de goden van de Grieken zoals die naar voren treden in de *Ilias* en de *Odysee*. Of Assmann dat met mij eens zou zijn weet ik niet. Maar ook als hij dat niet met mij eens is dan ben ik bereid dat te verdedigen op eigen naam en titel. Mijn directe inspiratiebron daarvoor is overigens

David Hume's *The Natural History of Religion* (1757), waaraan hoofdstuk 6 van *Het monotheïstisch dilemma* gewijd is.

Dan Peterson. Borgman geeft terecht aan dat mijn kritiek op het monotheïsme een andere strekking heeft dan wat de rooms-katholieke Duitse theoloog Erik Peterson (1890-1960) beschrijft in *Der Monotheismus als politisches Problem*. Eerlijk gezegd heb ik ook niet veel meer overgenomen van Peterson dan een parafrase op de titel van zijn boek. Waar hij een "probleem" ziet, zie ik een "dilemma". Toch bestaat ook wel een beetje gelijkenis tussen de wijze waarop Peterson zijn probleem uitgewerkt en ik mijn dilemma. Peterson verzet zich – ik volg nu de weergave van Borgman - tegen het "monos" van het monotheïsme maar wijst er dan op dat kenmerkend is voor het Christendom dat men God ziet als "drie-een". Op grond daarvan denkt Borgman dat "Cliteurs probleem met het monotheïsme diametraal van dat van Peterson verschilt". Met dat "diametraal" gaat Borgman weer te ver, lijkt mij. Uit de parafrase van Peterson's idee door Borgman blijkt namelijk dat zowel Peterson als Cliteur het *radicaal* monotheïsme verwerpen. De wijze waarop zij dat doen verschilt echter. Peterson meent dat het Christendom van het radicaal monotheïsme gevrijwaard kan blijven door de Vader, de Zoon en de Heilige Geest alle drie als verschijningsvormen van het goddelijke te beschouwen. Vanuit een islamitisch perspectief (veel meer consistent monotheïstisch, zou men kunnen zeggen) introduceert het christendom daarmee een vorm van polytheïsme in de eigen theologie. Ik zie dat als winst, maar ik ga daarin natuurlijk veel verder dan christenen voor wenselijk houden: ik zou een nog verder doorgevoerd polytheïsme willen zien. Niet alleen de triniteit moet terug in het godsbegrip, maar het gehele polytheïstisch pantheon zou terug moeten komen.

Borgman's argumenten tegen mijn stellingen spitsen zich dan verder toe op twee punten. Allereerst dat in de monotheïstische godsdiensten ook aanknopingspunten worden gezocht voor lovenswaardige dingen. Als tweede dat seculiere staten (en secularisme) kunnen worden beticht van hetzelfde soort verwijten als die ik maak aan het adres van de drie monotheïstische godsdiensten. Heel kort: (1) sommige dingen aan het monotheïsme zijn goed, (2) Sommige dingen aan het secularisme zijn slecht. Op beide punten zal ik nu ingaan.

Sommige dingen aan het monotheïsme zijn goed

Laten we eerst kijken naar de aanknopingspunten voor lovenswaardige dingen binnen het monotheïsme. Is het niet zo dat de monotheïstische godsdiensten ons kunnen leren dat de staat niet almachtig is (of moet zijn)? Ik benadruk in *Het monotheïstisch dilemma* het latent anarchistisch karakter van de monotheïstische godsdiensten. Ik laat ook zien dat die anarchie kan leiden tot terrorisme. Maar het is toch ook zo dat de staat en de wet (en niet alleen religie) ons kunnen dwingen tot kwade zaken? Borgman: “Waar de wet absoluut gevolgd wordt omdat hij nu eenmaal de wet is, is de samenleving gestorven. – Hier ligt in mijn visie het blijvend belang van de vrijheid van godsdienst”. Borgman denkt ook dat op basis van het recht op godsdienstvrijheid het mogelijk werd om atheïst te zijn.

Ik denk dat Borgman een paar zaken door elkaar haalt. Vooropgesteld dit: ook ik ben van mening dat de wet niet altijd gevolgd moet worden louter omdat het de wet is. Het is niet moeilijk voorbeelden op te voeren om dat te illustreren. De Duitse filosoof Gustav Radbruch (1878-1949) bekritiseerde na de Tweede Wereldoorlog de mentaliteit van het *Gesetz ist Gesetz*, want dat zat dicht bij het *Befehl ist Befehl*. We kunnen ook allemaal wel voorbeelden bedenken waarbij het niet alleen moreel geoorloofd is de staatswetten naast ons neer te leggen, maar zelfs een morele plicht. Maar waar ik wel voor wil waarschuwen is voor de religieuze fanatici die op basis van een tekst uit een boek van een paar duizend jaar oud denken zich niets gelegen te hoeven laten liggen aan de wet zoals die nu door een democratisch gecontroleerde wetgever wordt vastgesteld. Waar we nu mee te maken hebben is met mensen die zeggen: “Drie maanden celstraf voor een godslasteraar?¹ Dat is veel te weinig! De wet van God, Deuteronomium 13:6, leert ons dat een godslasteraar de doodstraf verdient. En Numeri 25 leert ons, trouwens net als Deuteronomium 13:6, dat als de overheid die straf niet wil executeren we dat zelf moeten doen.” Dat is dus ook precies wat de man die met een bijl bij de cartoonist Kurt Westergaard voor de deur stond op 1 januari 2010 wilde doen – zij het niet op basis van Deuteronomium en Numeri, maar op basis van gelijkkluidende verzen uit zijn eigen heilige boek.

---

¹ Het Nederlandse wetboek van strafrecht stelt drie maanden celstraf op godslastering. Zie art. 147 van het Wetboek van Strafrecht.

Borgman geeft twee, naar mijn smaak enigszins vreemde, voorbeelden van situaties die hemzelf tot burgerlijke ongehoorzaamheid zouden brengen. Het eerste is dat hij schrijft dat als de wet hem zou dwingen illegale vluchtelingen “aan hun lot over te laten” hij dat in naam van zijn geloof zou weigeren. Als dat werkelijk waar zou zijn dan zou het huis van Borgman nu veranderd moeten zijn in één groot asielzoekerscentrum, want vele illegale vluchtelingen worden in Nederland uitgewezen nadat zij door de IND zijn afgewezen en bij rechterlijke instanties uitgeprocedeerd. Zou het werkelijk verantwoord zijn dat al deze mensen dan door Nederlandse burgers in hun huizen worden opgenomen?

Ook het tweede voorbeeld is vreemd. Hij vraagt zich af wat hij zou doen wanneer hij door de wet gedwongen zou worden de foetussen van gehandicapte kinderen te aborteren. Het is een, voorzover mij bekend, wat onwerkelijk voorbeeld, want zelfs in nazi-Duitsland werden voorzover mij bekend dokters niet *door de wet gedwongen* de foetussen van gehandicapte kinderen te aborteren. Wat het geval was, was dat er dokters waren die zo geïndoctrineerd waren in de nazi-ideologie dat zij vonden dat zoiets zou moeten gebeuren. Maar hoe dat ook zij, gesteld dat we even meegaan in het voorbeeld van Borgman dan denk ik dat hij gelijk heeft dat zo’n dokter op morele gronden in verzet zou moeten komen tegen de wet – ook wanneer het gaat om een wet waarvoor een meerderheid van het volk zou hebben gestemd.

Alleen – en hier komt het punt – ik zie dat als een *morele* plicht. Wat Borgman doet, is die morele plicht “sacraliseren”. Hij maakt daar een geloofskwestie van. Dat is het niet. Het is een morele kwestie.

Het probleem waar we het hier in feite over hebben is het probleem van het recht van verzet of de burgerlijke ongehoorzaamheid tegenover de staat. Is dat onder bepaalde omstandigheden denkbaar? Ik heb al gezegd: mij dunkt van wel. Maar iets anders is of je daar “godsdiens” of “religie” voor nodig hebt. Mij dunkt van niet.

Maar “mag” het van mij ook niet, zal men dan vragen? Wil ik “dwingend aan mensen opleggen” dat zij hun verzet tegen perfide wetgeving en een dictatoriale staat formuleren in het morele vocabulaire in plaats van het religieuze vocabulaire? Waarom mag Antigone niet gewoon *religieuze* redenen opvoeren om zich tegen de tiran te verzetten (in plaats van morele)? Waarom mag bisschop Tutu zich niet

geïnspireerd door zijn godsdienst tegen de apartheid verzetten? Waarom ben ik daar tegen?

Eigenlijk hierom: omdat ik hoop dat mensen niet alleen de goede dingen doen, maar ook nog de goede dingen doen om de goede redenen. Want als zij de goede dingen doen om de verkeerde redenen dan doen ze de volgende keer de verkeerde dingen.

Ik geef toe dat dit nogal puristisch is, maar zijn we daarom geen filosofen? Om over dit soort dingen na te denken? En over dit soort dingen adviezen te geven, zelfs wanneer we ons realiseren dat de wereld zich niet één-twee-drie zal gaan gedragen volgens onze adviezen?

Borgman verwacht ook “godsdienst” met “vrijheid van godsdienst”. Hij doet het voorkomen alsof godsdienst de *vrijheid van godsdienst* heeft voortgebracht. En dan stelt hij dat men op basis van de vrijheid van godsdienst ook atheïst mag zijn. Nu klopt het dat men op basis van de *vrijheid van godsdienst* ook atheïst mag zijn. De vrijheid van godsdienst zoals geïnterpreteerd door moderne seculiere instellingen als het Europees Hof voor de Rechten van de Mens interpreteert de vrijheid van godsdienst zo dat men daaronder ook moet verstaan dat men van geloof mag veranderen en van zijn geloof mag afvallen. Maar dat wil nog niet zeggen dat het ook van de godsdienst mag. Toen Pinechas uit Numeri 25 constateerde dat de Israëlitische mannen een andere god dan de God van Israël gingen aanbidden vermoordde hij zo’n Israëlitische man en hij werd daarvoor geprezen door God. Elia liet de profeten van Baal ombrengen in het dal van Kison (1 Koningen 18:20-40). En tot op de dag van vandaag erkent de islamitische sharia geen godsdienstvrijheid en hebben de Arabische landen altijd een voorbehoud gemaakt bij mensenrechtenverklaringen waarin de vrijheid van godsdienst met zich mee zou brengen de vrijheid om van geloof te veranderen of af te vallen (apostasie-verbod). Waaraan dankt Borgman dus zijn vrijheid om van geloof te veranderen of eventueel atheïst te zijn? Hume zou zeggen: aan de burgerlijke magistraat. Aan de seculiere instanties, zoals het Europese Hof voor de Rechten van de Mens, die aan de vrijheid van godsdienst een interpretatie geven die Pinechas, Elia, Mozes, Joshua of welke andere icoon uit de monotheïstische traditie men maar wil opvoeren, zou hebben verworpen. Ook Paulus trouwens. En Jezus.

Wie de heilige geschriften van de drie monotheïstische godsdiensten bestudeert, zal onmiddellijk constateren dat van vrijheid van godsdienst nauwelijks sprake is. Niet in het Oude Testament, niet in

het Nieuwe Testament, niet in de Koran. Weliswaar is in de cultuur waarin wij nu leven in de loop der eeuwen vrijheid van godsdienst ontstaan, maar dat is meer *ondanks* het monotheïsme (en vaak bevochten op het monotheïsme) dan *dankzij* het monotheïsme.

Hoe kan dit aan hedendaagse theologen ontgaan? Dat is omdat zij allerlei betrekkelijk moderne waarden van vrijheid en gelijkheid (ontleend aan de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens) projecteren in een ver verleden en een confessionele traditie, waaraan het dan allemaal te danken zou zijn. Maar een onbevangen bestudering van die heilige traditie biedt daarvoor geen enkele steun, is mijn indruk.

Concluderend: ik wil best aannemen dat sommige aspecten van het monotheïsme goed zijn. Maar Borgman geeft naar mijn smaak verkeerde voorbeelden van die goede kanten. Het is onjuist te stellen dat de monotheïstische traditie respect voor godsdienstvrijheid aan de dag legt. Volgens mij moet men zich in enorme hermeneutische bochten wringen om dat in de heilige geschriften van de drie monotheïstische tradities te lezen.

Ook het Nieuwe Testament geeft daartoe geen aanleiding. Ik zeg dat zo nadrukkelijk omdat het vaak voorkomt dat men mij voorhoudt dat wat ik dan over het monotheïsme zeg weliswaar opgaat voor jodendom en islam, maar niet voor het christendom, immers, zo gaat het dan verder, Jezus Christus heeft de scherpe kanten van het Oude Testament verzacht. Mijn antwoord: ja, op sommige punten, maar nauwelijks op het terrein van de godsdienstvrijheid (of liever gezegd: het gebrek daaraan). Ook voor Christus gold: wie volhardt in het verkeerde geloof verdient en krijgt de hel (Matth. 12:32-33; Marcus 16:16). Natuurlijk kan men zeggen dat men deze uitspraken van Christus naar zich neer wil leggen en zich concentreren op: “Behandel anderen zoals je wilt dat ze jullie behandelen” (Lucas 6:31). Iedereen kan zijn eigen “Jefferson Bible” samenstellen, dat wil zeggen: het aanleggen van een verzameling uitspraken uit het Nieuwe Testament die min of meer acceptabel zijn. Maar dat neemt niet weg dat hoe men het ook wendt of keert het projecteren van respect voor godsdienstvrijheid in het Oude en Nieuwe Testament een hermeneutische *tour de force* is.

Sommige dingen aan het secularisme zijn verkeerd

Ik kom nu tot een laatste onderdeel van mijn *Apologia pro libro suo*: een verdediging van het secularisme. Die verdediging van het secularisme is het voorwerp van *The Secular Outlook*. Het staat tot op zekere hoogte los van *Het monotheïstisch dilemma*. Ik bedoel: het kan zijn dat mijn diagnose van het religieus terrorisme uit het laatste boek juist is, maar dat het antwoord dat ik op de terrorismedreiging geef in *The Secular Outlook* niet overtuigt. Ook kan het zijn – *vice versa* – dat het secularisme heel verdedigbaar is, maar dan op geheel andere gronden dan dat het een antwoord vormt op religieus terrorisme. Hoe het ook zij, ik verdedig het secularisme.

Dan is eerst van belang wat ik daarover versta. Het is de scheiding van politiek en religie en de scheiding van moraal en religie. Met dat laatste ga ik dus verder dan doorgaans onder “secularisme” verstaan wordt. Meestal ziet men dat als de “scheiding van kerk en staat”, als een politiek arrangement dus. Maar ik breid het ook uit naar de sfeer van de ethiek, meer specifiek: meta-ethiek. Het streven om moraal en religie te scheiden zie ik als een onderdeel van het secularisme.

Het streven om politiek en religie te scheiden zou men kunnen aanduiden als “politiek secularisme”. Het streven om moraal en religie te scheiden als “moreel secularisme”. Jezus Christus was de eerste politiek secularist (Marcus 12:17; Mattheus 22:21), Socrates de eerste moreel secularist (zie Plato’s *Euthyphro*).

Maar wat houdt “scheiden” dan precies in? Daarover bestaat veel misverstand. Ik bedoel niet meer dan dat het beter is dat de staat niet officieel partij kiest voor één of meer religies. Een staat die dat doet is “religieus neutraal”. Het scheiden van moraal en religie houdt in dat wanneer je een rechtvaardiging probeert te geven voor morele standpunten je dat beter niet kunt doen door te verwijzen naar je religie.

“Scheiden” heeft dus betrekking op de rechtvaardigingscontext.

Maar het wordt vaak misverstaan. Wat in de retoriek van alledag voortdurend wordt rondgebazuind is dat secularisten ons zouden willen “verbieden” om door religie geïnspireerd te zijn of religieuze argumenten te gebruiken in de publieke sfeer. Een ander veel gehoord standpunt is dat secularisten religie “naar de privésfeer” willen verbannen (al deze fouten worden gemaakt door: Spruyt, Bart Jan, “Alleen zwaard van de Geest kan toverstokje van secularisme verbreken”, in: *Reformatorisch Dagblad*, 16 april 2011). In de apocalyptische visioenen van confessionele polemisten worden secularisten voorgesteld als Stalinisten die moeite

doen elke religieuze overtuiging met wortel en tak uit te roeien. Zij willen de gelovigen weer naar de schuilkerken hebben.

Dat is onzin natuurlijk. Een secularist is ook een liberaal. Dat wil zeggen dat iedereen het recht heeft om geïnspireerd te zijn door wat hij maar verkiest. Door astrologie, tarot, aardstralen jing en jang en ook door religie.

Ook mag men aan die inspiratie in het publieke domein uiting geven. Graag zelfs. Het maakt het allemaal veel boeiender. Maar tevens constateert de secularist dat men voor het rechtvaardigen van moraal religie niet nodig heeft. En ook zegt hij dat *de staat* zijn beslissingen beter niet op religie kan baseren.

Leidt secularisme ook tot geweld?

Laten we tenslotte het punt bezien of niet seculiere staten net zo'n slechte staat van dienst hebben als het op geweld en onderdrukking aankomt als confessionele staten. En kan men dan het secularisme op dit punt ook niet een aantal verwijten maken? Waren niet de Soviet-Unie en Maoïstisch China seculiere staten?

Op dat laatste luidt mijn antwoord: zeker, de Soviet-Unie en China waren (zijn) niet-religieuze staten. En wat men daaruit kan opmaken is dat een niet-religieus karakter van de staat niet betekent dat deze niet onderdrukkend kan zijn. Ik zou ook bepaald niet de stelling willen verdedigen dat *alle* geweld en onderdrukking uit de religie voortkomt, ook niet uit de monotheïstische religies. Er zijn vele gewelddadige ideologieën die ellende kunnen veroorzaken en geweld legitimeren. Er is ook geweld trouwens dat op geen enkele religie of ideologie gebaseerd is. Maar dat is naar mijn idee niet echt relevant. Waar we tegenwoordig mee te maken hebben is een vorm van religieus gemotiveerd geweld dat we moeten begrijpen, zoals ik tien of twintig jaar geleden misschien zou hebben geprobeerd het terrorisme van de RAF te begrijpen vanuit de ideologie die deze terroristen toen koesterden. Maar het zou naar mijn idee een misvatting zijn om te denken dat Bin Laden niet religieus gemotiveerd kan zijn, omdat Mao en Stalin geweld hebben gebruikt dat niet-religieus is gemotiveerd.

Samenvattend: er zijn dus vele manieren waarop men geweld kan legitimeren en ik onderzoek daarvan maar één manier, het monotheïstisch gemotiveerd geweld.

Wat vaak gebeurt in één adem nadat men heeft geconstateerd dat ook niet-religieuze staten (of seculiere staten) geweld plegen is dat men het “secularisme” als de oorzaak van dat geweld aanwijst. Dat is onjuist, denk ik. Secularisme is niets meer dan het streven om het sacrale van het politieke en het morele te scheiden. Het ambieert een staat die niet in religie gegrondvest is. Moet nu een dergelijke staat waarin dat streven gerealiseerd is noodzakelijk gewelddadig zijn? Nee. Is de kans op gewelddadigheid in zo’n staat misschien groter dan in een staat waarin religie de staat binnen de perken houdt? Nee. Er is niets in de secularistische ideologie die het waarschijnlijk maakt dat geweld wordt gepleegd. Maar is er dan wel iets in de monotheïstische ideologie die geweld waarschijnlijk maakt? Ja, immers daarvan leggen oproepen tot geweld getuigenis af. Het probleem is dat in de monotheïstische erfenis die morele heteronomie sluimert. De goddelijke bevelstheorie is altijd op de achtergrond aanwezig en kan – zoals gebeurt bij radicalen – worden gerevitaliseerd. “God vraagt geen onderwerping aan het onredelijke en willekeurige”, schrijft Borgman. Ik betwist dat. Althans wanneer men met “God” bedoelt de figuur die sprekend wordt opgevoerd in de Heilige Schrift. Borgman kan natuurlijk een eigen mystiek godsbesef hebben. Hij kan op basis van hoogst persoonlijke openbaringen een godskennis hebben die voor mij uit de aard der zaak ontoegankelijk is, maar als ik mij baseer op wat *ik* van God kan weten (en dat is wat over hem in de Heilige Schrift staat geschreven, een Schrift die ik kan lezen, net zoals ik in de *Ilias* kan lezen om iets over de Griekse goden te leren) dan kan ik niet anders concluderen dan dat hij juist wél onderwerping aan het onredelijke en willekeurige hoogst verkieslijk vindt en prijzenswaardig. Daarom worden Abraham en Pinechas nu juist zo uitvoerig geprezen. Omdat zij geheel tegen alle redelijkheid en common sense moraal bereid zijn dingen te doen die geen verstandig mens en moreel oordelend mens zou mogen doen (waarbij ik dan voor de pretentie van de “mogen” geen afstand kan doen van universele waarheidspretenties waartoe de postmodernisten mij uitnodigen).

Natuurlijk, als we die oproepen tot immorele dingen metaforisch gaan interpreteren (en dat zal Borgman ongetwijfeld doen, net als vele vrijzinnige theologen dat doen) dan kan als het ware de Heilige Schrift

worden gemitigeerd. Maar als we werkelijk doen wat sommige uitvoerig geprezen figuren doen (Abraham die zijn zoon bereid is te offeren, Pinechas die mensen vermoordt voor de eer van God) dan kan allerlei geweld een religieuze sanctionering krijgen. En dat is precies waarmee we in deze tijd van terrorisme geconfronteerd worden.